Konkurencia a kooperácia lexikálnych prostriedkov v profesijnej komunikácii

Jana Klincková

In the article *Competition and cooperation of lexical means in occupative conversation* we deal with the occupative conversation in the field of clinical medicine. The analysis of the material takes thoughts in comparison of comparable observational samples obtained in the period of 20 years. After comparing samples we focused on the "motion" of lexical means in standard communication. Our research not only confirmed our hypothesis that language reacts accordingly to the needs of its users and the users adequately and properly use their language in reaching their communicational strategies. The research also confirmed that slang words and professionalisms are frequent semi varieties of spoken language in professional communication, where they together with the terms and literary terms function as cooperative language means.

Key words: sociolinguistic, clinical medicine, communication, spoken language, semi variety, slang words, professionalisms.

Pri koncipovaní príspevku, ktorý sa venuje dynamike lexikálnych jednotiek, sa natíska uviesť aj podtitul **Výskum lexikálnych jednotiek v klinickej medicíne po dvadsiatich rokoch.** Uvažovať o zopakovaní rovnakého výskumu v takomto intervale (1. výskum: 1983-1987, 2. výskum: 2008) je síce zaujímavý, ale i odvážny projekt. Impulzom na jeho realizáciu boli skutočnosti, ktoré podľa sociolingvistických kritérií by mohli mať celkom zaujímavú výpovednú hodnotu. Zmenená spoločenská klíma, aktuálne názory na postavenie slangizmov a profesionalizmov v jazykovej komunikácii, vyjdenie 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka, v ktorom sa pracuje s pojmom *funkčný kvalifikátor*, to sú sociofaktory, ktoré priam provokujú dozvedieť sa, ako sa uvedené zmeny odrazili pri tvorení a využívaní lexikálnych prostriedkov v profesijnej komunikácii. [1]

Za zmenené spoločenské okolnosti, ktoré vplývajú na kvalitu komunikácie, pokladáme:

- zmenené štatúty zdravotníckych zariadení a postavenie zamestnancov,
- inú kvalifikačná štruktúra stredného zdravotníckeho personálu (napr. povinné bakalariáty na istých pracovných pozíciách),
- nové diagnostické metódy, prístupy, nástroje, zariadenia a i.,
- informačné technológie vstúpili do viacerých procesov.

Nezmenili sa však štandardné komunikačné situácie, v ktorých komunikácia v klinickej medicíne prebieha, ako aj komunikačná stratégia v komunikácii lekára s pacientom.

Zámer a ciele opakovaného výskumu boli definované tak, aby sledovali:

- ako sa zmenila lexika v sledovanej profesijnej sfére v období rokov 1983 – 2008 a čo ovplyvňuje jej súčasnú úroveň.

Vychádzame zo známeho poznania, že lexika je najviac dynamická vrstva jazykových prostriedkov a najrýchlejšie reaguje na spoločenské zmeny a sociálne potreby svojich používateľov.

[1] Štúdia je výstupom vedeckého grantu VEGA 1/4713/07 Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny.

- ktoré pragmatické/sociolingvistické činitele najmä ovplyvňujú súčasný stav v profesijnej komunikácii a ako sa „premietajú“ do nominačných postupov

Za relevantné pri tomto hodnotení pokladáme, že v sledovanom období 20 rokov došlo čiastočne k výmene generácií a terajšia aktívna generácia lekárov už nie je „poznačená“ reziduami minulosti (napr. lekári ako absolventi českých univerzít, odborné publikácie a študijné materiály v češtine a častokrát zhovievavé tolerovanie bohemizmov v odbornej komunikácii) a existuje kvalitná slovenská lekárska terminológia. Slangizmy využívala v minulosti najmä najmladšia a stredná generácia, v súčasnosti nové slangizmy početne nevznikajú. Možno tento stav hodnotiť ako vyššiu komunikačnú kompetenciu používateľov jazyka a hodnotiť ho pozitívne?

- ako a či na výber lexikálnych prostriedkov (neutrálne pomenovanie – profesionalizmus – slangizmus) zásadne vplýva
  a) **komunikačná rola** komunikanta (aktívny – pasívny – neutrálny účastník komunikácie (Hoffmannová, 2007, s. 40)
  b) **sociálna rola** komunikanta (lekár – pacient).

- ak je rozhodujúcou funkciou v komunikácii lekár – pacient **porozumenie a vzájomné dorozumenie**, aký kanál okrem auditívneho môže prispieť k efektívnej komunikácii? Je to maximálna empatia a premyslené vizuálne a taktilné signály alebo rozhodujúcim prostriedkom zostalo stále slovo, t. j. presné a zrozumiteľné pomenovanie choroby, lekárskeho vyšetrenia, výsledku z rozboru, či popis nahrávky z magnetickej rezonancie a pod.?

Pri konštatovaní zmien voblasti zdravotníckej starostlivosti nemožno nespomenúť skutočnosť, ktorá po vzore západných krajín sa začala uplatňovať aj u nás: iIde o slobodný prístup k informáciám, ktorý v medicíne znamená, že pacient má právo byť pravdivo informovaný o tom, v akom stave sa nachádza. Toto je zrejme dôvod, prečo lekári siahajú po zrozumiteľných spisovných alebo hovorových pomenovaniach.

- produktívnosť slovotvorných postupov v onomaziologických kategóriách lekárov a pacientov,
- prítomnosť dynamických tendencií v profesijnej komunikácii, t. j. či a ako funguje prechod slangizmov k profesionalizmom, resp. ku kolokvializmom.

Pri hodnotení pohybu sledovaných lexikálnych prostriedkov dôležitými teoretickými východiskami boli štúdie, vymedzujúce pojmy bežný hovorený jazyk, variety, subštandardy (J. Bosák) , profesionalizmy a ich postavenie v slovnej zásobe (J. Findra); komunikačný prístup pri rozbore výskumnej vzorky sme aplikovali v súlade s jeho primárnym významom (Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, J. Hoffmannová).

***Komunikačný prístup** v posudzovaní komunikačných aktov si vyžaduje, aby sa bežný hovorený jazyk nehodnotil iba na pozadí spisovnej normy vlastnej písanému jazyku. ... Ide tu o svojbytný komunikačný útvar, v ktorom „uvoľnená“ gramatická a lexikálna zložka nezapríčiňuje nezrozumiteľnosť (šum) v komunikácii...*
Novovznikajúce pomenovacie jednotky pomenovacie jednotky opisujeme ako také jednotky (alebo skupiny jednotiek), ktorých výskyt je dôsledkom fungovania naznačeného komunikačného a jazykového mechanizmu. Významným kritériom pri

posudzovaní normatívnosti týchto nových prvkov je ich vysoká frekvencia v komunikačných sférach spisovnej slovenčiny. ...
V bežnej dorozumievacej sfére sa čoraz výraznejšie prejavuje konkurencia hovorenej podoby spisovného jazyka s nespisovnými útvarmi ako dôsledok narastania funkcií spisovného jazyka a rozširovania hraníc spisovnosti." (Dynamika súčasnej slovenčiny,1989, s. 296-297.)

Výsledok fungovania takto naznačeného komunikačného a jazykového mechaniz-mu v komparácii s pôvodnou charakteristikou pomenovaní môžeme sledovať na týchto príkladoch:

1. porovnávanie – pacienti - derivačná univerbizácia (termín: Dolník, 2003, s.188):

- ár

- cukrovk-**ár** = kto má cukrovku, diabetes – funkčno-štylistický kvalifikátor: hovorové slovo (SSSJ, s 450),
- cukr-**ár**: potvrdený výskyt - funkčno-normatívny kvalifikátor: slang, homonymum,
- cukr-áš, cukr-ouš, slang v novom materiáli sa nevyskytujú,
- depk-**ár** = kto je/býva v depresii, slang (SSSJ, s. 601 uvádza depka = stav skľúčenosti, smútku, depresia, slang), tiež depres-ák,
- hodin-**ár** = pôvodné pomenovanie, homonymum + nová variantná podoba hodin-k-**ár** = pacient ošetrovaný každú hodinu, slang,
- ihličk-**ár**, pôvodne feťák = kto fetuje, slang.

- ák, - iak

- dementť - ák = dementný pacient (univerbizácia substantivizáciou), slang + nové pomenovanie *dement (*trunkácia) slang (porov. dement – SSSJ, s. 591: pejoratívne, vo význame obmedzený človek , hlupák),
- feť-ák = kto fetuje, fetovač, slang (SSSJ, s. 968), tiež fetoš,
- infar(k)ť- ák = kto prekonal infarkt, slang,
- kameň-ák (pôv.) + nové pomenovanie kameň-ár = pacient s močovými kameňmi, slang,
- retarď-ák (pôv.) slang + nové pomenovanie *retard (*trunkácia) alebo *organický* (eliptická univerbizácia/metonýmia), slang,
- schiz-ák = schizofrenický pacient, slang,
- závisl-ák + závislý (univerbizácia substantivizáciou) = drogovo závislý pacient, slang,
- žlť-ák + žltý (univerbizácia substantivizáciou) = pacient so žltačkou, slang.

- oš

- drogoš= drogovo závislý pacient, slang,
- fetoš = fetujúci pacient, slang,
- hivoš = HIV - pozitívny pacient, slang,
- pacoš = pacient, slang,
- schizoš = schizofrenický pacient, slang.

2. porovnávanie - lekári - derivačná univerbizácia:

- ár/- iar

- pôvodné profesionalizmy *zubár* (hovorové už v KSSJ, 1987, s. 576), *deckár*

(detský lekár, SSSJ, s. 570, hovor.), *srdciar* (kardiológ) majú už funkčno-štylistický kvalifikátor = **hovorové slovo** aj v KSSJ, 1987, s. 419), kým *kožiar, krčiar, pľúciar* sú ešte profesionalizmy - pragmatika ich „tlačí“ do pozície neutrálnych pomenovaní,

- kolen-ár (chirurg, odborník na kolená), profesionalizmus, nové pomenovanie.

- ák

- úrazov-ák = lekár z úrazového oddelenia, slang,
- gynď-ák = gynekológ, slang

- oš

- ár-oš = lekár z ARO, slang (porovnaj *áro*, hovorové, SSSJ, s. 166), tiež árista,
- gynd-oš = gynekológ, slang (aj v SSSJ, s. 1104),
- sestr-oš = zdravotný brat, slang.

Ak sme pri vyhodnocovaní prvého výskumu konštatovali, že komunikácia v klinickej medicíne môže byť oficiálna a poloficiálna a že o vhodnosti použitia jazykového prostriedku rozhoduje najmä jeho funkcia v komunikačnej situácii, po porovnaní výskumných vzoriek môžeme tieto konštatácie potvrdiť a doplniť ich o nasledovné poznatky:

1. vzhľadom na pretrvávajúcu existenciu rôznych KoSi (lekár – lekár, lekár – sestra, lekár/sestra – pacient) vedľa seba bez konkurencie existujú a aktuálne sa využívajú terminologické pomenovania – hovorové slová – profesionalizmy – slangizmy, napr:

Kooperácia: termín – kolokvializmus– profesionalizmus – slangizmus:

- lekár z anesteziologicko-resuscitačného oddelenia – árista – ároš,
- pacient s diabetes – diabet - cukrovkár – cukrár – cukráš,
- gynekológia – gynda – gynča,
- centrálny tomograf – cété – cétéčko,
- cervicocapitálna protéza – cécépé – cécépéčko,
- extra corporálna cirkulácia – écécé - ecécéčko,
- perkutánna transluminárna koronárna angioplastika – pétécéáčko,
- dobutrex (liek) – dobu (prof.) – dobík, dobáč (slang.),
- infúzia – infúzka – infka,
- jednotka intenzívnej starostlivosti - JIS, jisál, jiska, intenzívka (prof.), reska, metka (slang.). *Názov metka sa vytvoril od slova jednotka intenzívnej metabolickej starostlivosti, resp. metabolická jednotka, ktorá sa nachádza na jednotke intenzívnej starostlivosti.*

Poznámka:
Pri niektorých pomenovaniach toľko možností voľby nie je, napr. zubný lekár – dentista – zubár – 0, pediater – detský lekár – deckár , gynekológ - 0 – gyndoš.

2. Ak je opodstatnený predošlý názor o koperácii lexikálnych prostriedkov rozdielnych lexikálnych vrstiev, tak tým sa len potvrdzuje názor, že „ tradične chápaná príznakovosť lexikálnych jednotiek sa čoraz rýchlejšie neutralizuje, nové lexikálne prostriedky neabsolvujú triádu „slangovosť – hovorovosť - neutrálnosť“, ale tento časový úsek straty príznakovosti jednak podstatne skracujú, jednak začínajú fungovať

ako neutrálne, bezpríznakové jednotky od samého začiatku svojho vstupu do príslušnej (predovšetkým odbornej) komunikačnej sféry či médií.“ (Bosák, 2005, s. 24.)

3. Ak berieme do úvahy v súčasnosti v komunikácii silne sa presadzujúc pragmatický aspekt a sledujeme ako funguje jazyk so zreteľom na konkrétne (socio) vlastnosti a (komunikačné) ciele jeho používateľov, tak pri hodnotení profesionalizmov ako semivariety sociolektov za opodstatnené možno pokladať preukázateľné dynamické tendencie, ktoré sa prejavujú napr. takto:

- slovotvorným modelom s nedeformovanou výrazovou štruktúrou (Bosák, 2005, s. 25),
- ľahkou dekódovateľnosťou slovotvornej štruktúry na strane percipienta (Dolník, 1999, s. 116),
- ich používanie naprieč viacerými generačnými skupinami, v zmysle „ čo je frekventované, nemôže byť dlhodobo príznakové“ - teória morfologickej ekonómie (Dolník, 1999, s. 117),
- to, čo zodpovedá štruktúrnej (t. j. časté používanie prípony), funkčnej (t. j. používajú ho všetky sociálne vrstvy), komunikačnej (t. j. slovo je zrozumiteľné, nesie zreteľné znaky jazykovej ekonómie) je bezpríznakové (Bosák, 2005).

Paralelné využívanie spisovných, štandardných a subštandardných prostriedkov sa v našich prípadoch jednoznačne prejavuje ako kooperácia.
Dynamické tendencie, ktoré sú „podporované“ vonkajším komunikačným prostredím, majú zásluhu na „prechode“ lexém z jednej vrstvy do druhej, na zmene ich kvalifikátorov, ale aj na tom, ako často sa v hovorených komunikátoch využívajú.
V onomaziologickej kategórii *pacienti* zo slovotvorných postupov je najčastejšie využívaným postupom sufixálna derivácia. Tu sa stretávame so zaujímavým javom, a to s určitým typom analógie. To znamená, že niektoré derivačné prípony sa využívajú jednak pri tvorbe spisovných pomenovaní a aj pri tvorení profesio-nalizmov, alebo pri tvorení hovorových slov a pri slangizmoch.
Podobne sa „správa“ aj derivačná prípona –**ár**/**-iar**

- pri hovorových lexémach - *srdc-**iar*** (pacient s chorobou srdca), *vred-**ár*** (pacient so žalúdočnými vredmi),
- ale aj pri slangových pomenovaniach**:** *kameň-**ár*** (pacient s močovými kameňmi), *hodin-**ár*** (pacient ošetrovaný každú hodinu).

K prehodnocovaniu slangového slova na hovorové slovo dochádza najčastejšie v prípadoch s príponou **–ka,** ktorá stráca príznak gestačnosti a aktuálnosti, napr. v pomenovaniach *averzívka, infúzka,inzulínka, intravenózka, terénka, transfúzka, ktoré* sa v súčasnosti snažia o prechod do bežnej variety hovorovej slovenčiny, kým *subkuťanka* (subkutánna injekcia), *vyvolačka (*injekcia vyvolávajúca pôrod) si ešte znaky slangovosti zachovávajú. Príznakové stále zostávajú expresívne a menej frekventované derivačné prípony, napr.
– **oš** :*drog-oš* (drogovo závislý pacient) a *hiv-oš* (HIV- pozitívny pacient), *schíz-oš* (schizofrenik),
– **áč**: *kontr-áč (*kontrapulzátor, lekársky prístroj),
- ík (defík = defibrilátor, lek. prístroj).

Záver: Opakovaný výskum potvrdil, že slangizmy a profesionalizmy sú naďalej súčasťou hovorených komunikátov aj v profesijnej oblasti klinickej medicíny.

Analýza výskumného materiálu potvrdila aktívny výskyt 3 lexikálnych vrstiev: slangizmov, profesionalizmov a (prechodnú vrstvu) hovorových slov. Napriek konštatovaniu o nízkej produkcii nových slangizmov existujúce slangizmy ešte vždy tvoria najpočetnejší

súbor pomenovaní (54%), profesionalizmy predstavujú 36% a hovorové slová 10% výskumnej vzorky.

Najproduktívnejším slovotvorným postupom pri slangizmoch je metaforizácia a univerbizácia s deriváciou. Pri profesionalizmoch sú najproduktívnejšie transformačné postupy: trunkácia, akronymizácia a univerbizácia elipsou. Tieto slovotvorné postupy najlepšie plnia požiadavky jazykovej ekonómie, čo je jeden z dôležitých znakov profesionalizmov. Je zaujímavé, že predpoklad o silnom vplyve sociolingvistických činiteľov sa v novom výskume nepotvrdil, pretože ani vek ani vzdelanie a ani dĺžka pôsobenia na oddelení nehrá v používaní profesionalizmov a slangizmov zásadnú rolu. Opakovaný výskum potvrdil nielen to, že sociolekty - slangizmy a profesionalizmy - sú frekventovanými semivarietami hovoreného jazyka v profesijnej komunikácii, ale aj to, že semivariety nie sú konkurenčnými, ale kooperujúcimi jazykovými prostriedkami v jazykovej komunikácii.

Literatúra

BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.

BOSÁK, Ján: Dynamika subštandardov. In: Studia Academica Slovaca. 34. Prednášky XLI. letnej školy. Bratislava : STIMUL 2005, s. 21 – 28.

BOSÁK, Ján: Inovácie v slovanských jazykoch a problematika ich štandardizácie. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 5, s. 286 – 291.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Význam, komunikačná a štylistická platnosť pomenovaní opozícia – opozičník/opozičníci. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 4, s. 193 – 203.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica : FF UMB, 1999.

Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. – 25. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Bratislava : FF UK 2005. 318s.

DOLNÍK, Juraj: Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy. Bratislava : Stimul 2007. 161s.

FINDRA, Ján: Profesionalizmy ako vrstva slovnej zásoby. In: Philologgica XXX, 1979, s. 69-75.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba. Ed: M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004.

HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a ... . Praha: Trizonia 1997. 200 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 430 s.

KLIMEŠ, Lumír: Komentovaný přehled výzkumu slangu v Československu, v České republice a ve Slovenské republice v létech 1920 – 1996. 1. vyd. Plzeň : ZU, 1997.

KLINCKOVÁ, Jana: Ústna komunikácia v odbornej sfére. (Charakteristika lexikálnych prostriedkov v medicínskej komunikácii.) [Rkp. kandidátskej dizertácie.] Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1998.

KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, číslo: 6, s. 327 – 334.

KRAJČÍROVÁ, Beáta: Profesionalizmy a slangizmy v klinickej medicíne. [Rkp. diplomovej práce.] Banská Bystrica : FHV UMB, 2009.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4. doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.

RUŠČÁK, František – FARKAŠOVÁ, Jana: Slovenčina v súčasnom nemocničnom komunikačnom prostredí (I). In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 2, s. 65 – 73.

RUŠČÁK, František – FARKAŠOVÁ, Jana: Slovenčina v súčasnom nemocničnom komunikačnom prostredí (II). In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 3, s. 139- 148.

Slovník súčasného slovenského jazyka A – G. Bratislava : VEDA, 2006.